

РІДНА

Щомісячний науково-педагогічний журнал
ISSN 0131-6788

ЛИСТОПАД

2013 ШКОЛА

Сучасні методи навчання як засіб реалізації компетентнісного підходу в початковій освіті

Катерина НЕЧИПОРЕНКО,

викладач кафедри початкової освіти та методик гуманітарних дисциплін
Київського університету імені Бориса Грінченка

Ефективність реалізації компетентнісного підходу в освіті пов'язана з усвідомленням учителем педагогічних можливостей застосування методів навчання, їх впливу на психічний розвиток дитини. Щодо навчальних програм для початкової ланки освіти, то вони побудовані «на засадах особистісно орієнтованої парадигми освіти, системного та компетентнісного підходу, що зумовлює відповідний відбір змісту і чітке визначення результативного складника його засвоєння» [3, с. 5]. У процесі навчання учні мають опанувати ключові компетентності, які передбачають їхній особистісний, соціальний та інтелектуальний розвиток. Компетентність дослідники розуміють як «спеціально структуровані (організовані) набори знань, умінь, навичок і ставлень, що їх набувають у процесі навчання» [1, с. 17]. Вони дають змогу розв'язувати різної складності проблемні ситуації, характерні для певної сфери діяльності. Отже, компетентність – результативно-діяльна характеристика освіти. З огляду на це у змісті сучасної початкової освіти було визначено ключові компетентності. У нашій статті звертається увага на методи навчання, використання яких дасть змогу успішно реалізувати компетентнісний підхід.

Потенціал використання різних методів на уроках у початковій школі досліджувалися науковцями у різні роки (А.Алексюк, Ю.Бабанський, Г.Ващенко, Є.Голант, М.Данилов, Б.Єсіпов, І.Лернер, М.Махмутов, С.Петровський, В.Паламарчук, О.Савченко, М.Скаткін, І.Харламов та ін.).

Мета статті – розкрити потенційні можливості сучасних методів навчання як засобу реалізації компетентнісного підходу в початковій освіті.

Розуміння сутності методів навчання пов'язане з їхнім трактуванням на різних історичних етапах. Сучасне його значення відрізняється від того, що було прийнято навіть за радянських часів. Це зумовлено підпорядкованістю методів цілям і змісту навчання: з їхньою зміною поступово змінюються й уявлення про методи. У своєму дослідженні ми керуємося визначенням методу, який запропонувала О.Савченко: «Метод навчання – спосіб досягнення навчальної мети, система послідовних, взаємопов'язаних дій вчителя й учнів, що забезпечують засвоєння змісту освіти» [5, с. 191].

У 40–60-х роках минулого століття всі методи навчання поділялися на три групи: словесні, наочні та практичні. В сучасній науці накопичено десятки класифікацій. Найпоширенішими з них є такі:

– за джерелом передачі та сприймання навчальної інформації – словесні, наочні, практичні методи (С.Петровський, Є.Голант);

– за характером пізнавальної діяльності учнів – пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, проблемне викладання, частково-пошуковий, дослідницький (І.Лернер, М.Скаткін);

– залежно від основних дидактичних завдань – методи оволодіння новими знаннями, формування вмінь і навичок, перевірки та оцінювання знань, умінь і навичок (М.Данилов, Б.Єсіпов);

– за джерелом знань та логікою навчального процесу (Н.Верзілін);

– за джерелом знань та рівнем самостійності учнів у навчальній діяльності (О.Алексюк, І.Зверев та ін.);

– за джерелом знань, рівнем пізнавальної активності й самостійності учнів, а також логічним шляхом навчального пізнання (В.Паламарчук та ін.);

– класифікації, де поєднуються методи викладання з відповідними методами навчання: інформаційно-узагальнювальний та виконавський, пояснювальний та репродуктивний, інструктивно-практичний та продуктивно-практичний, пояснювально-стимулюючий та частково-пошуковий, стимулюючий та пошуковий (М.Махмутов);

– класифікація з погляду цілісного підходу до діяльності у процесі навчання – методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності; стимулювання й мотивація учіння; контролю і самоконтролю в навчанні (Ю.Бабанський).

Наявність різних класифікацій засвідчує багатомірність методів як дидактичної категорії. Водночас, незалежно від класифікації, кожен метод зберігає свої істотні зовнішні ознаки в різних умовах навчання. За логікою передачі та сприймання навчальної інформації методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності поділяються на *індуктивні* та *дедуктивні*. Термін «індукція» походить від латинського *inductio* – зведення, вид узагальнення, що пов'язаний із передбаченням спостережень та експериментів на основі даних досвіду. У практичній педагогіці індукція втілюється у принципі – від часткового до загального, від конкретного до абстрактного. Слабкість індуктивних методів у тому, що вони потребують більше часу на вивчення нового матеріалу, ніж дедуктивні, і менше сприяють розвитку абстрактного мислення, оскільки спираються на конкретні факти, досліди та інші дані.

В.Давидов та Д.Ельконін довели можливість дедуктивної побудови навчання вже в початковій школі з використанням більш високих теоретичних узагальнень. За ступенем самостійності мислення школярів у процесі оволодіння знаннями, формуванням умінь і навичок Ю.Бабанський виділив такі методи, як репродуктивні та проблемно-пошукові. *Репродуктивні методи* передбачають активне сприйняття та запам'ятовування інформації. Вони не дозволяють належною мірою розвивати мислення школярів, їх самостійність, формувати навички пошукової та творчої діяльності.

Компетентнісний підхід в освіті передбачає формування в учнів певної системи компетентностей, яка, на думку дослідників, складається з трьох груп: «надпредметні» («транс», «міжпредметні»), загальнопредметні та спеціально-предметні. Проведене нами дослідження дозволило визначити інтелектуально-творчі уміння як основні серед надпредметних (ключових) компетентностей.

Найбільш ефективними для розвитку інтелектуально-творчих умінь є *проблемно-пошукові методи* навчання. При використанні цих методів учитель створює проблемну ситуацію (ставить запитання, пропонує завдання), організовує колективне обговорення можливих підходів та шляхів розв'язання проблемної ситуації, що дає змогу узагальнити раніше отримані знання, відшукати причини явищ, висловити припущення щодо їх виникнення. Під час організації проблемно-пошукового навчання учні спираються на власну самостійну, творчу пізнавальну діяльність. Проблемно-пошукові методи застосовуються на практиці також за допомогою словесних, наочних та практичних методів навчання.

Виклад навчального матеріалу методом проблемної розповіді передбачає, що вчитель у ході викладу розмірковує, доводить, узагальнює, аналізує факти та спонукає до цього учнів.

Одним із методів проблемного навчання є *евристична бесіда*. Реалізація її розвивальних функцій починається з постановки проблеми, коли

створюється ситуація необхідності пошуку нового знання. Далі вчитель ставить послідовні та взаємопов'язані запитання, а учні, відповідаючи на них, здійснюють пошук та вчаться аналізувати, відокремлювати відоме від невідомого, актуалізують засвоєні знання, висловлюють припущення, визначають правильний спосіб дій та розв'язують поставлену проблему.

Наочні посібники при проблемно-пошукових методах навчання використовуються вже не з метою активації запам'ятовування, а для постановки експериментальних завдань, які створюють проблемні ситуації на уроках. *Проблемно-пошукові вправи* доцільні тоді, коли учні можуть самостійно виконати певні дії, що приведуть їх до засвоєння нової теми.

Проблемно-пошукові методи варто використовувати з метою розвитку навичок творчої навчально-пізнавальної діяльності, оскільки вони сприяють осмисленому та самостійному засвоєнню знань. Водночас зазначені методи мають і слабкі сторони: недостатня ефективність їх при розв'язанні завдань формування практичних умінь та навичок, особливо трудового характеру; слабка ефективність при засвоєнні зовсім нових розділів навчального матеріалу, де не можна застосувати принцип апперцепції (опори на попередній досвід) під час вивчення складних тем, що потребують пояснення вчителя, а самостійний пошук недоступний для більшості учнів. До того ж вони передбачають витрати великої кількості часу на вивчення навчального матеріалу. Розуміючи великий потенціал проблемно-пошукових методів навчання та зважаючи на їхні недоліки, доцільним є поєднання пошукових з іншими видами методів, якщо в певній темі використання суто проблемно-пошукових методів неможливе.

Методи самостійної роботи і роботи під керівництвом учителя, як зазначалося вище, виділяються на основі оцінки міри самостійності, а також ступеня керівництва цією діяльністю вчителем. Якщо розглянуті методи (словесні, наочні, практичні та ін.) застосовуються під активним керівництвом дій учнів учителем, то вони є методами навчальної роботи під керівництвом учителя. У разі, якщо учень виконує роботу без безпосереднього керівництва педагога, розуміється, що у навчальному процесі використовується метод самостійної роботи. Вона виконується як за завданням учителя при опосередкованому управлінні нею, так і за власною ініціативою учня, без вказівок та інструктажу.

Безсумнівно, діти найбільше вчаться, як писав К.Ушинський, наслідуючи, але було б помилкою вважати, що з наслідування сама собою виростає самостійна діяльність. Думки великого педагога про необхідність самостійної діяльності, що не залежить від наслідування, співзвучні сучасним вимогам до формування особистості школяра, наділеної ключовими компетентностями, що формуються на міжпредметній основі за допомогою комплексного підходу в навчанні.

Самостійна робота учня відбувається під час виконання різних видів навчальної діяльності. Найпоширенішим серед них у шкільних умовах є робота з підручником, довідковою та іншою літературою. Формування навичок самостійної роботи – складний, систематичний та тривалий процес, який починається з першого класу. Використання цього методу сприяє розвитку вмінь аналізувати, виділяти головне, узагальнювати, стимулює прагнення учнів до знань, пошуку нового та незвіданого.

Цінним методом стимулювання пізнавальної активності та інтересу до навчання є *метод пізнавальних ігор*, що спирається на створення у навчальному процесі ігрових ситуацій. Особливо важливим є використання цього методу на уроках у початковій школі. А.Макаренко вважав дитячі рольові ігри такими ж важливими для розвитку дитини, як для дорослого справжня праця. Однак, зазначав він, тільки та гра є педагогічно доцільною, у якій дитина активно діє, мислить, будує, комбінує, моделює людські стосунки. Відомо, що гра охоплює всі періоди життя людини. Це важлива форма її життєдіяльності, а не вікова ознака. Змінюються лише мотиви, форми її проведення, ступінь вияву почуттів та емоцій. Розробленням питань дитячих ігор, з'ясуванням їх ролі, структури та значення для виховання і навчання займалися психологи Ж.Піаже, Л.Виготський, О.Леонтьєв, Д.Ельконін та ін.

Методами стимулювання учнів до навчальної діяльності вважаються аналіз життєвих ситуацій та створення ситуації успіху в навчанні. В.Сухомлинський зазначав: «Дати дітям радість праці, радість успіху в навчанні, збудити в їхніх серцях почуття гордості, власної гідності – це перша заповідь виховання» [6, с. 126]. Ситуація успіху організовується вчителем шляхом диференціації навчальних завдань або диференціації допомоги учням у виконанні навчальних завдань однакової складності. Головна мета у створенні ситуації успіху – дати можливість кожній дитині відчути радість від досягнення успіху, усвідомити свої здібності, повірити у власні сили.

Процес навчання спирається не лише на мотив пізнавального інтересу, а й на інші мотиви, серед яких значущим є мотив обов'язку та відповідальності. Це дозволяє учням подолати труднощі у навчанні, відчути радість, задоволення від результатів своєї праці.

Реалізація компетентнісного підходу пов'язана з використанням методів активізації навчально-пізнавальної діяльності, що розуміються як сукупність прийомів і способів психолого-педагогічного впливу на учнів, спрямованих насамперед (порівняно з традиційними методами навчання) на розвиток у них творчого самостійного мислення, активізацію пізнавальної діяльності, формування творчих навичок та вмінь нестандартного розв'язання певних професійних проблем і вдосконалення навичок професійного спілкування [7, с. 236].

Серед таких методів варто виділити метод *мозкової атаки*, що сприяє розвитку творчого потенціалу учнів, вмінню працювати в команді, аналізувати ситуацію, генерувати ідеї та, за доволі короткий проміжок часу, знаходити правильні шляхи розв'язання проблеми. Цей метод виник у 1950-х роках в США і нині широко застосовується у практиці сучасної української та зарубіжних шкіл. Структурно метод досить простий. Він є двоетапним: на першому етапі формулюються ідеї розв'язання проблеми, на другому вони конкретизуються, розвиваються та вдосконалюються. Метод мозкової атаки відомий також як метод Осборна, мозковий штурм, фабрика ідей, ярмарок ідей, серія нових ідей, конференція ідей тощо.

Розповідаючи про свої уроки мислення В.Сухомлинський визначав їх як «і живе, безпосереднє сприймання образів, картин, явищ, предметів навколишнього світу, і логічний аналіз, здобування знань, розумові вправи, знаходження причин та наслідків» [6, с. 126]. З метою втілення цієї ідеї на уроках варто використовувати серед інших і *метод інверсії* (обернення), який орієнтований на пошук ідей рішення творчої задачі в нових, несподіваних напрямках, найчастіше протилежних традиційним поглядам і переконанням, що диктуються формальною логікою та здоровим глуздом.

Ефективним у досягненні поставлених перед школою завдань є *метод ключових (евристичних) запитань*, за яким у процесі вирішення певного навчального завдання вчитель тренує учнів відповідати на евристичні запитання: де?, коли?, чому?, як?, звідки?, чим?, хто?, що?, ставити їх перед іншими та перед собою. У ході такої роботи він привчає своїх вихованців розглядати кожне завдання по-різному.

Виробленню адекватних способів поведінки у стресових ситуаціях – в момент дефіциту інформації, часу тощо сприяє *метод інциденту*. Він застосовується у процесі проведення командних ігор або вирішення навчально-творчих завдань у групах, де важливе узгодження поглядів на планування шляхів реалізації спільної ідеї і має значення робота кожного учня для перемоги команди.

Для реалізації компетентнісного підходу важливим є застосування *методу синектики*, тобто поєднання кількох методів. Такі уроки будуть проходити в умовах цілісного творчого процесу і за формою вони наближені до ділової гри (уроки-подорожі, уроки-змагання тощо). У процесі ділової гри для кожного учня характерне певне напруження думки, вольових зусиль, вияв емоцій. Ці уроки зміцнюють інтерес дитини до пізнання, відкриття нового, забезпечують міцність та надійність засвоєних знань, формування ключових компетентностей.

Отже, застосування вчителем розглянутих методів навчання сприяє активізації пізнавальної активності учнів на уроках, розвитку творчого та дивергентного мислення, вихованню прагнення мислити, генерувати і доводити істинність власних

ідей та пропозицій і, як наслідок, реалізації компетентнісного підходу в сучасній освіті.

Література

1. *Компетентнісний* підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О.В. Овчарук. – К.: КІС., 2004. – 112 с.
2. *Митник О.Я.* Навчально-творча діяльність молодших школярів на уроках математики. Методика навчання математики в системі післядипломної освіти / О.Я. Митник. – К.: Початкова школа, 2005. – 96 с.
3. *Навчальні* програми для загальноосвітніх закладів із навчанням українською мовою. 1–4 класи. – К.: Видавничий дім «Освіта». – 2012. – 392 с.
4. *Педагогіка*: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / Под ред. Ю.К. Бабанского. – М.: Просвещение, 1983. – 608 с.
5. *Савченко О.Я.* Дидактика початкової освіти: Підручник для студентів пед. фак. / О.Я. Савченко. – К.: Грамота, 2012. – 504 с.
6. *Сухомлинський В.О.* Сто порад учителям / В.О. Сухомлинський. – К.: Рад. школа, 1984. – 254 с.
7. *Ягупов В.В.* Педагогіка: Навч. посібник / В.В. Ягупов. – К.: Либідь, 2002. – 560 с.

Анотації

Катерина НЕЧИПОРЕНКО
Сучасні методи навчання як засіб реалізації компетентнісного підходу в початковій освіті

У статті проаналізовано сутність методів навчання та розкрито їх потенційні можливості у реалізації компетентнісного підходу в початковій освіті.

Ключові слова: метод навчання, компетентнісний підхід.

Екатерина НЕЧИПОРЕНКО

Современные методы обучения как средство реализации компетентностного подхода в начальном образовании

В статье проанализирована сущность методов обучения и раскрыты их потенциальные возможности в реализации компетентностного подхода в начальном образовании.

Ключевые слова: метод обучения, компетентностный подход.

Kateryna NECHYPORENKO

Modern learning methods as a means of implementing competence approach in primary education

The article analyzes the essence of teaching methods and revealed their potential in the implementation of competence approach in primary education.

Keywords: learning method, competence approach.